

etikáktól (gazdasági etika, médiaetika, tudományos kutatás etikája stb.) az erényetikán, kötelességetikán, értéketikán át a személyiség- és diszkurzusetikáig, a problémák kifejlődésének és rendszerezésének organikus rendjében. A tankönyv minden elméleti alapot megad, ami szükséges az etika tanulmányozásához. Viszont, címéhez híven, tényleg bevezetés akar lenni, s így vázaltszerű és analitikus – de semmiképpen sem szegényes – marad helyenként ott is, ahol érzésem szerint bővebb tárgyalást kívánna a téma. A bővítést az olvasóra (a diákra) hagyja a szerző, igény szerint, hiszen hivatkozásokban nem szűkölködik a kötet. Az egyéni továbbgondolás érdekében a szerző minden fejezet után eredeti szövegeket, a

szakirodalomból vett részleteket is beilleszt, kiegészítésként, eligazításként az egyéni munkához. Hiszen csakis ennek elvégzése révén teljesedhet ki a könyvben felvezetett tudásanyag, s számomra éppen ez az, ami meggyőző arról, hogy tankönyvként jól használható e kötet.

Ha valaki ezt a könyvet átolvassa, elkerülhetetlenül szembesül a kérdéssel, hogy érdekl-e az etika, akar-e vele foglalkozni, és ha a válasza pozitív, akkor van esélye a továbblépésre, hiszen az elsődleges és másodlagos könyvészetként feltüntetett terjedelmes szakirodalom ehhez is segítséget kínál.

Bajusz Gábor

Magyar Philosophia – a szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig

Mester Béla: *Magyar Philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kvár–Szeged 2006. 323 lap

Az elmúlt tíz év konferenciaanyagából, tanulmányából összeállított *Magyar Philosophia* meglehetősen tanulságos rálátást ad Mester Béla műhelyének sajátosságaira, a filozófiatörténeti munka szellemesen művelt kutakodó, visszapillantó beállítottságára, a rejtett feltevéseket kiméletlenül vitába bocsátó készenlétre, valamint a szanaszét futó szálak lezáratlanságára/nyitottságára. A hosszabb, többszörösen átdolgozott, „felduzzadt” írásoktól a szikárabb esszéeken át haladva az a benyomásunk támad – talán nem alaptalanul –, hogy e gyűjtemény írásai tudományos lelkiismeretességgel idézik fel egyenként Erdélyi, Szontágh vagy Eötvös gondolkodói útját, vívódásait, vitáit saját koru(n)kkal, egyszóval egy még megírásra váró nemzeti filozófiatörténet szellemét hordozzák. Mindezekben végső soron egy ismert, ugyanakkor súlyos félreértéseknek kitett kérdés tisztázására is vállalkozik szerzőnk: lehetséges-e (magyar) filozófia, és ha igen, hogyan?

Mindennemű félreértést elkerülendő, e munka nem arról szól, hogy útjelzőjévé váljon e kérdés hogyanjának, hanem – ahogy ezt Mester Béla egy adott ponton vallja – célja „eltávolítani” azokat az akadályokat, amelyek hedigiziglen ellehetetlenítik a nemzeti filozófia vállalásának lehetőségét. Erre irányuló korai próbálkozásról tesz tanúságot a szerző által idézett Szontágh Gusztáv, aki elsőként hívja fel a figyelmet egy „magyar” filozófiai terminológiában rejlő lehetőségekre. Szontágh nyelvi paradigmáját például ma, a többnyire angol nyelven való publikálás korában olvasva sokatmondónak találjuk a saját nyelven való gondolkodás „topográfiaját” illetően: „Önálló philosophiálástól függ tehát a philosophiának megállapodhossága s előmenetele hazánkban, s ezen követelést szintűgy teljesíthetjük, mint akármely más nemzet tudósai, mert a philosophiának kűtfjei, a világ philosophiája s e tudomány tárgya a természetben, az ember s öntudata, nekünk is szintűgy tárva állanak, mint nekik. – Ha pedig e föltételeket teljesítendjük, akkor saját önálló magyar philosophiával fogunk bírni: azaz tárgyra ugyan nem, de szellemre s előadásra s többi művelt nemzetekétől különbözövel, úgy, mint a nyelvcsokás megkülönbözteti a német philosophiát a franciá-

tól, ezt pedig az angoltól stb., mert minden nemzeteknek képzetmódja, mint az egyedeké különbözö.”

A kérdés nem (kizárólag) azon dől el, hogy egyik vagy másik spekulatív vagy nonspekulatív gondolkodónak adunk igazat a magyar filozófiához kapcsolódó vízióját illetően, hanem egy lényegi belátáshoz kapcsolható: éspedig az eszmetörténeti kontextus döntő szerepének felismeréséhez, amely legalább annyira tetten érhető egy liberalizálódó erdélyi protestáns iskola filozófiai affinitásaiban, mint a kiegyezés korának Arany vagy Schiller neve által fémjelzett Mill-recepcióiban. Ha az inkommenzurabilitás jegyében olvassuk ezt a két távoli fejleményt, és e két „idegen” szemléletben rejlő kapcsolódási pontokat elkallódni hagyjuk, akkor maradéktalanul elvágjuk a nemzeti bölcséletnek az önálló szerves egységét hordozó, kontextuálisan is adódó és tegyük hozzá: „kommunikálható” történetiségét, amint ezt mást is kifejtí Mester Béla.

Innen jön a gyűjtemény írásainak másik ismertetőjege, tudniillik az, hogy „arral ellen halad”, szkeptikus lévén a kanonizációs és utóvégre a filozófiában is dívó hatalmi gyakorlatokkal szemben és kitarva amellet, hogy súlyos „előítélet rendszerekkel” kell szembenéznünk, és ezeket lebontanunk, ha arra vállalkozunk, hogy összebékítsük az európai racionalitást a különféle nemzeti autöreprezentációs kísérletekkel. Az érintett kérdések alighanem maguktól adódnak: a stílári, műfaji átjárhatóságok, mint például Litkei Tóth Péter és Tompa Mihály levelezése, olyan reflexiós teret biztosítanak, amely nemcsak azt sejteti, hogy a magyar literatura menthetetlenül kapcsolódott – illetve, amint ezt a Székely János munkásságát tárgyaló írás is bizonyítja, kapcsolódhat – egy „magyar philosophiához”, hanem tényleges kilátást igyekezett nyújtani a nemzeti filozófiának *in sensu cosmopolitico* az olyan kérdések mellett, mint amelyek mondjuk Böhm rendszerének „autenticitását” firtatják.

Nem kell azt hinnünk, hogy az utóbbi időben a legitimálás gyakorlata elveszti szerepét. Ez ugyanis erőteljesen jelen van a magyar filozófia helyére és szerepére irányuló kérdésben, emellet azonban fennáll egy (még) kibékítetlen viszonyjáték tetelezésének lehetősége is

irodalom és filozófia között, amelyet a szerző bővebben a harmadik, egyben záró részben illusztrál Bretter György nyelvkoncepciójának, valamint Székely János szimbolikus-mitikus világának bemutatásán keresztül. Ezek mind olyan módszertani, stílári megközelítések, melyek egy új nyelv lehetőségével játszanak el, párhuzamosságokat jelenítenek meg a napló–levél–lira–hétköznapiáság tengelyén, súlyosan alásva ezáltal az iskolafilozófus fátumát. Joggal tevődik fel tehát a kérdés, hogy mire irányulhat a filozófus feladata a szellemi javak genézisében, a rendszerezésen túl. Hisz mint látható, rendhagyó kapcsolódási pontok fedhetők fel filozófia és irodalom, a hagyományos elméleti, valamint egy „gyakorlati filozófia” között. Talán akkor mulasztjuk el igazán e kérdés időserűségét – érvel a szerzőnk –, amikor tisztázzuk a kantianusokat, *common sense* filozófusokat vagy irodalmárokat vélünk felismerni a különféle – gyakran feledésbe merült – egyéniségekben és művekben. Holott ha felötlük egy irodalomtörténeti utalás, az többnyire nem kuriózum gyanánt jelentkezik, hanem filozófiailag artikulálandó mozzanatként, mint „talált” kérdésfeltevés és mint a személyes gondolkodói folytonosság mozzanata is egyben.

Mester Béla rámutat arra, hogy a kantianus, schellingi vagy hegeli iskolafilozófiákra való túlzott odafigyelés nemritkán háttérbe szorította azt a tényt, hogy a vitatkozókat konkrét érdekek fűzik egy sajátos, önálló filozófia kinemesítéséhez, amely a nemzeti filozófia névre hallgatna. Ma sem tevődik fel másképp a kérdés a posztmodern áramlatok homlokterében, gondoljunk csak egy „magyar” dekonstrukciós iskola működésének megalapozási esélyeire egy velejében a modernitás szellemiségébe ágyazódó filozófiai hagyományban. Holott a kanti kérdés, mely világpolgári szemszögből próbál az örök békére, de akár a filozófus szerepére is reflektálni, ennél fogva átértékelhetővé válik, mert nyilvánvaló, hogy a 19. század egyetlen iskolába társuló vagy iskolán kívüli magyar gondolkodója sem maradt érintetlenül korának eseményei láttán, tehát mint „ember” és „honfi” is ki volt téve ezek hatásainak. Így maga az élő filozofálás sem homogén folyamat, amely függetleníthetné magát az éppen adódó, esetleg a múltban gyökerező körülményektől, például a nemzeti elfogultságok súlyától. Rajta is számon kérhető a nyilvánosságban végbemenő dolgokért való felelősség, és éppen ezért nem maradhat távol a közügyektől, amint ezt a Mill-recepcióról szóló tanulmány is észrevételezi.

A milli recepció körül kialakuló politikai filozófiai hagyomány, amely nemcsak tartóssága révén, hanem a kiegyezés korszakára jellemző megoldásokat kereső sokszintű intenzív érdeklődés okánál fogva is számos egyedi vonást hordoz, igen izgalmas recepciótörténeti adalékokkal szolgál. Mester Béla szerint nem véletlen, hogy éppen a kiegyezés korában talál ily termékeny talajra J. St. Millnek a szabadságról írt esszéje, valamint több más fontos munkája. Ez azt is jelenti a „magyar” filozófia problémaközpontú vonatkozásában, hogy jó okunk lehet az „áthagyományozott” bizonytalanságokat konkrétan a politikai közösség megalapozási kísérletei-

ben keresni. A kiegyezés korában találjuk meg azokat a politikai filozófiai próbálkozásokat, melyek képesek például Mill államelméletét a saját helyzetük kényszerítő indíttatásainál fogva és a nyilvánossággal dialogizálva úgy pontosítani, hogy az nemcsak a reflexió szintjén viszonyuljon a konkrét helyzethez, hanem ténylegesen alkalmazhatóvá is váljon annak körülményei között, mint például az individuális szabadság korlátozásának kérdésében, az emberi jogok, a szavazati jogok körül kialakuló vitákban.

E recepciótörténet tanulságai korántsem elenyészőek, bár kulturális kódoltságuk miatt nem mindig fordíthatók le a skót filozófus eredeti intencióira. Akár Kállay Béni, Asbóth János vagy Schiller Zsigmond értelmezéseit nézzük – és ez egy lényegi észrevétele szerzőnknek –, előbukkan a lokális tudás jelentősége, az okok, körülmények ismerete, mely nemritkán érzékenyen reagál egy liberális állam „utópiáira”, ugyanakkor Kant, valamint B. Constant antropológiájával is számot vet. Az ilyen politikai kultúra megkövetel egy közös nyelvet, retorikát, melyet az individualításra fektetett hangsúly, ahogy az Millnél jelentkezik az abszolút szuverén egyén formájában, nem mindig tud biztosítani, ugyanis az „egyéni életvitel” – melynek Mill a teljes sérthetlenségét hirdeti – többnyire „vélekedések” formájában közelíti a közügyekhez. Pedig az aktív részvétel, a minél szeleesebb nyilvánosság bevonása a nézetegyeztetés érdekében nemhogy árthat az egyének, hanem felvértezi a domináns csoportokkal – ne felejtjük el az abszolutizmus jelenlétét – való szembesülésre. Visszasságai ellenére Mill korpusza valódi instrumentáriumává válik a hazai ügyek kezelésében. Kállay Béni, Mill egyik első fordítója például a bosznia-hercegovinai kontextusban, a soknemzetiségű, kulturálisan szabadt Monarchia területén képes Mill államelméletét revízióra szorítani, meglátván annak destruktív, ugyanakkor potenciálisan hasznosítható fejleményeit, mint amilyen az intézmények létrehozásának sürgőssége. Ezeknél sokkal személyesebb hangot üt meg Asbóth Jánosnak a Mill nőképre irányuló reflexiója, amely nem örvendett szeleesebb körü viszhangnak, de számos olyan élettörténeti szálal pendített meg, melyek mentén a nők sorsát emberjogi kérdések formájában jeleníthette meg.

E hosszabb kitérő Mester Béla tanulmányaira nem arra szolgál, hogy a nemzeti filozofálásnak egy viszonylag érett stádiumát azonosítsuk be általa – holott az is kiejlik belőle –, hanem inkább arra, hogy a „gyakorlati filozófia” esélyeire mutassunk rá vele. Vannak ugyanis olyan vakfoltok a filozófiatörténet-írásban, melyek egy átfogó, sok szálon haladó, a konkrét élethelyzetekhez és az adott történelmi és kulturális kontextushoz kapcsolódó értelmezés igényét vetítik előre, és erre nézetünk szerint alapos bizonyítékokat nyújt ez a kötet azok számára is, akik nemcsak a filozófia iránti érdeklődés irányából közelítenek ezekhez a kérdésekhez. Felbukkannak benne irodalom és filozófia már fentebb említett kapcsolódási pontjai, a magyar politikai filozófia diszkontinuitásának kérdése, a filozofálás különféle hiposztázisainak a számbavétele, valamint annak a belátása is, hogy a hagyo-

mány mindig kilóg a sorból, mindig eltakar egynéhány olyan mozzanatot, melyek figyelembevétel nélkül csupán részlegesek s ennél fogva sokszor tévesek maradhatnak a kérdésfeltevések. De a termékeny félreértések a

továbbgondolás új lehetőségeinek forrásaivá is válhatnak, s az erre való rámutatásban rejlik a legfontosabb hozadéka a kötet számos írásának.

Czirják Árpád

Nacionalizmus a politikai és történelmi hálóban

Demeter M. Attila: *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek*. Kvár 2005. 221 lap

Demeter M. Attila legutóbb megjelent könyve, amint azt sejtethi az olvasó, újabb politikai filozófiai értekezéseket tartalmaz. A *Republikanizmus, nacionalizmus, nemzeti kisebbségek* a szerző előző munkáinak (*A jó államtól a demokratikus államig* és *Írástudók forradalma*) folytatásaként íródott, mintegy szintetizálva, új összefüggérendszerbe helyezve ezek nagy témáit. Amint előző kötetei is bizonyítják, Demeter M. Attila sohasem egymástól elszigetelve, szétválasztva gondolkodik a politikai filozófia nagy kérdéseiről, rendszereiről, hanem egyéni meglátásai szerint igyekszik a köztük lévő kapcsolatokat, kölcsönhatásokat feltárni; az általa bevezetett tematizálási szempontok érvényesítése még inkább hangsúlyossá válik ebben az utolsó, monografikus igényű művében.

A könyv három fő fejezetre, bevezetőre és a konklúziót tartalmazó záró részre tagolódik. Már a legelejen fölvetődik a nemzetiségi kérdés és a manapság sokat emlegetett multikulturalizmus közti különbségek és kapcsolatok problémája, de a komunitáriusok liberalizmuskritikájának (főként Will Kymlicka és Charles Taylor nézeteire alapozva) jellemzőiről is részletes elemzést olvashatunk, az *identitáspolitikák* és a globalizációs folyamatok fényében.

Az európai nacionalizmusról szóló fejezetben a szerző a jelenség fejlődését a francia forradalomnak egy spiritualizált nemzeti eszmét eredményező patriotizmusán keresztül mutatja be, hangsúlyozva a politika és a magánélet szféráinak, határainak átértelmeződését is. Demeter a francia forradalomról írt előző tanulmányai-ban is folyamatosan kiemelte, hogy ekkor először szűnt meg az állam és társadalom közti különbség. Jelen könyvének első fejezete annak a bemutatására fekteti a hangsúlyt, hogy miként volt lehetséges egy liberális jelszavakat hangoztató forradalom következményeként a mai értelemben vett nacionalizmus kialakulása. A szerző főként a közös nyelvnek állami igényéből eredezteteti a politikai közösség és a francia etnikum összeolvadását és a nemzetállam fogalmának kialakulását, ugyanakkor jól látta, elsősorban a klasszikus német szerzők, Fichte és Renan munkáinak segítségével, a francia forradalomnak és a napóleoni háborúknak a német nemzeti eszme születésére gyakorolt hatását is.

A francia népszuverenitás és nyelvi egységesítés következményeként értelmezett nacionalizmus azonban nem marad egyszerű történelmi referencia, Demeter

ugyanis mindig a kelet-európai térség politikai közösségeinek sajátosságait figyelembe véve elemzi a jelenségeket. Álláspontja szerint az erőszakos nyelvi asszimilációt csak egy újraértelmezett, *liberalizált* demokrácia képes meggátolni. A szerző már ebben a fejezetben utal rá, hogy önmagában sem egyéni központúság, sem demokrácia nem elégséges a nemzetiségi kérdések hatékony megoldására.

A második, liberalizmusról szóló, terjedelmében rövidebb fejezet fő példái magyar nyelvtérületről származnak, főként Eötvös József és a néhány évtizeddel későbbi Balogh Artúr munkáiból, de mindvégig jelen vannak az Isaiah Berlin elméleteire való hivatkozások is (Berlin tanulmányait Demeter M. Attila előző munkái is előszeretettel idézik).

A könyv utolsó, terjedelmesebb része a kollektív és az egyéni jogok közt keresi a referenciapontokat, de a szerző megmarad a régebbi álláspontján, miszerint a kisebbségi jogoknak (és bármely csoportjogoknak) egyéni, emberjogi alapokból való levezetése végeredményben lehetetlen és meddő vitákhoz vezet, a kollektív jogok politikába és joggyakorlatba való bevezetése pedig megbontja a hagyományos liberális felfogást, az egyenlő jogok és a polgári egyenlőség eszméjét. A csoportjogok levezetési alapjainak ismertetésében dominánsan Vernon Van Dyke, Will Kymlicka, Avishai Margalit és Joseph Raz tanulmányaira történik hivatkozás, kihangsúlyozva ezeken túlmenően az ellentéteket, amelyek a csoportjogok elfogadása mellett egyén, csoport és állam kapcsolatában felléphetnek.

Amennyiben a nemzetiségi kérdések megoldásában a liberális és a demokratikus álláspontok egyaránt elégteleneknek bizonyulnak, Demeter M. Attila a megoldást az arisztotelészi hagyományra visszavezethető modern republikanizmusban véli felfedezni. Miután leszögezte, hogy a politikai filozófia nem merőben új elméletek alkotására hivatott és képes tudomány, hanem a történelmi tapasztalat során megtanult elméleteket újraértelmező diszciplína, a könyv utószava az önkormányzati elv republikánus igazolása mellett dönt. Választását főként retorikai eszközök segítségével támasztja alá, s ezen a ponton a szerző a politikai *filozófiai* magatartásról íttat egy inkább *politikaira*, de anélkül, hogy ezáltal sérülne kutatói személyiségének önállósága.

Soós Amália